

Ilona Rytel-Baniak

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Wydział Politologii, Zakład Teorii Polityki i Metodologii Politologii

REDEFINICJA STRATEGII BEZPIECZEŃSTWA FRANCJI

REDEFINITION OF THE FRENCH SECURITY STRATEGY

Streszczenie: Po objęciu urzędu prezydenta przez Hollande'a przeprowadzono redefinicję strategii bezpieczeństwa. Polityka bezpieczeństwa i obrony Francji w okresie jego prezydentury została przedstawiona w Białej Księdze wydanej 29 kwietnia 2013 r. W dokumencie zawarto główne zagrożenia bezpieczeństwa państwa oraz strategię obrony i środki służące do jej realizacji. Dokonano redefinicji polityki bezpieczeństwa Francji z powodu dynamicznych zmian w środowisku międzynarodowym i konieczności dostosowania polityki do warunków na arenie międzynarodowej. Celem artykułu jest analiza treści Białej Księgi, wskazanie najważniejszych zagrożeń dla państwa i regionu wymienionych w Księdze oraz priorytetów polityki zagranicznej. W pracy zaprezentowano istotę francuskiej polityki bezpieczeństwa oraz wskazano kierunki, w których ta polityka ewoluowała, podjęto próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie, na ile polityka bezpieczeństwa Francji jest skutecznym narzędziem we współczesnych stosunkach międzynarodowych.

Słowa kluczowe: Biała Księga, bezpieczeństwo, obrona, polityka zagraniczna

Summary: After President Hollande had taken office, the French security strategy was redefined. The French security and defense policy during his presidency were presented in the White Paper published on 29th April, 2013. The document enumerated the main threats to state security, presented the defense strategy and the measures which enable to implement it. The French security policy was redefined due to the dynamic changes in the international environment and the need to adapt the policy to international conditions. The aim of the article is to analyze the provisions of the White Paper, to point to the main threats to the country and the region described in the White Paper and to analyze foreign policy priorities. The article presents the essence of the French security policy and points to the directions in which this policy has evolved, it also attempts to answer the question to what extent the French security policy is an effective tool in the contemporary international relations.

Keywords: White Paper, security, defense, foreign policy

Wprowadzenie

Polityka bezpieczeństwa i obrony Francji jest realizowana w oparciu o Białą Księgę Obrony i Bezpieczeństwa Francji. Obecnie obowiązująca we Francji Biała Księga, w której analizowane są zagrożenia i wyzwania dla bezpieczeństwa narodowego oraz propozycje środków podejmowanych w celu ich zwalczania, została opublikowana w 2013 roku. Zawiera ona spis głównych zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa, strategię obrony i wykaz środków niezbędnych do jej realizacji.

Rozpoczynając kadencję prezydencką w 2012 roku, F. Hollande zapowiedział, że nowa sytuacja międzynarodowa oraz wyzwania, przed którymi stoi Republika Francuska, wymagają redefinicji polityki bezpieczeństwa i obrony Francji. Hollande podkreślał, że zagrożenia, które zostały zidentyfikowane w 2008 roku, są niedostatecznie dobrze zdiagnozowane i opisane, gdyż od 2008 roku w Europie oraz na świecie nastąpiło wiele zmian, m.in. zmiana globalnego układu sił czy konflikt w Gruzji. W Białej Księdze 2013 wskazano na dwa główne założenia: 1. Działania zbrojne nadal stanowią podstawę bezpieczeństwa, o czym świadczą podjęte przez państwo operacje militarne (Mali, Afganistan), ale nie są jedynym środkiem do zagwarantowania bezpieczeństwa państwa; 2. Francja aktywnie uczestniczy w zapewnieniu bezpieczeństwa międzynarodowego (misje NATO, UE). Należy zadać pytanie, czy w związku z nieustannie rozwijającym się zjawiskiem terroryzmu oraz nowymi jego formami strategia bezpieczeństwa z 2013 roku jest nadal aktualna, czy wymaga kolejnej redefinicji? Celem artykułu jest charakterystyka strategii bezpieczeństwa Francji z 2013 roku oraz odpowiedź na pytanie, czy jest ona adekwatna do aktualnej sytuacji międzynarodowej.

Obecnie obowiązujące wydanie Białej Księgi stanowi konsekwencję występowania nowych wyzwań, zagrożeń i priorytetów państwa, które wynikają ze zmian zachodzących w zglobalizowanym świecie oraz rewizji celów polityki bezpieczeństwa i obrony¹. Poprzedni tego typu dokument został wydany w 2008 roku. Zawarto w nim przede wszystkim wyzwania oraz zagrożenia ówczesnego środowiska międzynarodowego. W odróżnieniu od poprzednich Białych Ksiąg (z 1994 oraz 1972 roku) podkreślono, że bezpieczeństwo państwa zależy od wielu

¹ J. Pawełek-Mendez, *Biała Księga obrony i bezpieczeństwa Francji 2013: państwo peryferyjnej Europy jednym z biegunów światowego porządku*, „Bezpieczeństwo Narodowe” III-2013/27, s. 71.

czynników i podmiotów. Obalono pogląd, zgodnie z którym za bezpieczeństwo państwa są odpowiedzialne wyłącznie siły zbrojne².

Ze względu na zawarte w Białej Księdze z 2008 roku decyzje finansowe, nie mogła dłużej obowiązywać. W 2008 roku Francję ogarnął kryzys finansowy, który uświadomił władzom państwa także ekonomiczny wymiar bezpieczeństwa narodowego³. Drugą przyczyną podjęcia prac nad nowym dokumentem były wybory prezydenckie i zmiana na stanowisku głowy państwa. Po objęciu władzy przez socjalistę, Francoisa Hollande'a, zapowiedział on, że zostaną podjęte prace nad nową księgą z powodu konieczności redefinicji polityki bezpieczeństwa i obrony państwa w związku z zaistniałą sytuacją międzynarodową⁴.

Podstawowym założeniem Białej Księgi z 2013 roku jest odbudowa równowagi finansów publicznych i spójność działań na rzecz obrony i bezpieczeństwa Francji. Z powodu zmian, które zaszły w państwie oraz w środowisku międzynarodowym, postanowienia wynikające z dokumentu z 2008 roku były nieaktualne. Do głównych wydarzeń można zaliczyć kryzys finansowy z 2008 roku czy postępującą integrację finansową i gospodarczą Unii Europejskiej, zagrożenie terroryzmem⁵. Priorytetem stało się zdefiniowanie nowych zagrożeń oraz głównych celów polityki bezpieczeństwa i obrony dostosowanych do zaistniałej sytuacji.

Analiza treści Białej Księgi z 2013 roku

Nowa Biała Księga została opracowana przez ekspertów mianowanych przez prezydenta Francji. W skład zespołu wchodził parlamentarzyści, członkowie rządu oraz niezależni eksperci z Niemiec i Wielkiej Brytanii⁶, co miało przyczynić się do europejskiego spojrzenia na kwestie bezpieczeństwa we Francji.

² *Le Livre Blanc sur la defense et la securite nationale*, http://www.livreblanc.defenseetsecurite.gouv.fr/information/les_dossiers_actualites_19/livre_blanc_sur_defense_875/index (05.05.2018).

³ M. Castagnet, M. Danser, *La France est-elle vraiment sortie de la crise?*, <https://www.la-croix.com/Economie/France/France-est-elle-vraiment-sortie-crise-2018-01-30-1200909999>, (01.05.2018).

⁴ W. Kozicki, *Reforma Sił Zbrojnych Francji*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, III – 2011, s. 242.

⁵ Ibidem, s. 245.

⁶ *Le Livre Blanc Sur la Defense et La Securite Nationale – 2013*, http://www.sgdsn.gouv.fr/site_article130.html (21.04.2018).

Biała Księga o Bezpieczeństwie Narodowym i Obronie Francji z 29 kwietnia 2013 roku składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów, wniosków i załączników⁷. Wstęp poprzedza przedmowa prezydenta, w której określono priorytety strategii bezpieczeństwa Francji, a mianowicie ochrona, odstraszanie i interwencja oraz motywy powstania nowej strategii w aspekcie zmian zachodzących w otoczeniu państwa.

Rozdział pierwszy, *Francja o nowym krajobrazie strategicznym*, wskazuje rolę i pozycję Francji na arenie międzynarodowej. Republika Francuska jest określona jako mocarstwo europejskie o rozwiniętej gospodarce. Mimo nieustającego wzrostu liczby państw rozwijających się, Francja nadal pozostaje w czołówce. Dzięki położeniu geograficznemu państwo nie jest zagrożone bezpośrednim atakiem na swoje terytorium. Ważną kwestią jest także członkostwo w instytucjach międzynarodowych, takich jak Organizacja Narodów Zjednoczonych, Unia Europejska, Pakt Północnoatlantycki, zwiększających poziom bezpieczeństwa⁸.

Rozdział drugi, zatytułowany *Podstawy strategii obrony i bezpieczeństwa narodowego*, zawiera fundamentalne treści francuskiej strategii bezpieczeństwa – suwerenność państwa oraz legitymizację jego działań. Suwerenność państwa polega na autonomii w podejmowaniu decyzji oraz działań, przy jednoczesnym poszanowaniu prawa międzynarodowego⁹. Francja jest zaangażowana w misje prowadzone przez Sojusz Północnoatlantycki w celu zapewnienia bezpieczeństwa międzynarodowego. W rozdziale tym znajduje się także odniesienie do wpływu sytuacji gospodarczej i finansowej na suwerenność państwa. Podkreśla się także znaczenie członkostwa Francji w zbiorowych układach bezpieczeństwa regionalnego i międzynarodowego¹⁰.

W rozdziale trzecim Białej Księgi z 2013 roku znalazł się wykaz głównych zagrożeń dla bezpieczeństwa Francji opracowany na podstawie analizy jej otoczenia strategicznego. Głównym czynnikiem zmian jest globalizacja. Wśród zagrożeń

⁷ Ibidem.

⁸ B. Marcinkowska, *Biała Księga Obrony i Bezpieczeństwa Narodowego 2013 zapowiedzią zmian w strategii bezpieczeństwa Francji?*, „Biuletyn Analiz Centrum Inicjatyw Międzynarodowych”, Nr 2/2013, s. 15–25 [w:] http://centruminicjatyw.org/sites/default/files/BIULETYN_2013_2.pdf, (27.04.2018).

⁹ *Livre blanc: défense et sécurité nationale 2013*, „La documentation française”, s. 7, <https://www.la-documentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/134000257.pdf>. (26.04.2018).

¹⁰ B. Marcinkowska, op. cit., s. 24.

wynikających z globalizacji wskazuje się kryzys finansowy i gospodarczy w Europie i w Stanach Zjednoczonych, wzrost niestabilności na Bliskim Wschodzie, reorientację strategicznych interesów USA (kierunek azjatycki), kryzysy w strukturach Unii Europejskiej (problemy w strefie euro, stagnacja gospodarcza, starzejące się społeczeństwo), niedostosowane do współczesnego środowiska międzynarodowego podstawy porządku globalnego. Zagrożenia te są kluczowymi czynnikami zmian w otoczeniu strategicznym państwa¹¹. W dokumencie zwrócono uwagę na zmianę układu sił w Europie po zakończeniu zimnej wojny. Nastąpiło przyspieszenie zbrojeń w innych częściach świata, zatem realna jest groźba wybuchu konfliktu konwencjonalnego na obszarach niestabilnych politycznie, którego źródło stanowi radykalizacja uczuć narodowych, przerodzenie się patriotyzmu w nacjonalizm. Do zagrożeń, których pojawienie się może pociągnąć za sobą użycie siły, należy także: wzrost potęgi gospodarczej i finansowej państw azjatyckich przy niestabilności regionu, wzrost nakładów na zbrojenia na świecie (Azja, Rosja), wzrost potęgi militarnej Rosji i prowadzenie polityki siły (modernizacja broni konwencjonalnej, powiększenie arsenału jądrowego, zagrożenie bezpieczeństwa energetycznego w Europie – kwestia energetyczna jest głównym narzędziem polityki zagranicznej Rosji). Globalizacja ułatwiła dostęp do materiałów i technologii niezbędnych do produkcji broni masowego rażenia. Istnieje realne zagrożenie proliferacją broni nuklearnej w regionach niestabilnych politycznie. Niektóre państwa rozwijają również ofensywne zdolności cybernetyczne¹². Biała Księga jako źródło zagrożeń wymienia także szereg słabości. Źródłem zagrożeń są państwa słabe, które nie mają środków, aby zadbać o swoje bezpieczeństwo. Są to państwa niestabilne bądź upadłe, np. Pakistan, Afganistan. Słabością rodzącą zagrożenia jest także zorganizowana przestępczość, przemyt, terroryzm czy wojny domowe¹³.

W dokumencie z 2013 roku potwierdzono rolę globalizacji jako czynnika potęgującego pojawienie się zagrożeń. Wśród tego typu zagrożeń znalazły się: zagrożenia ekonomiczne, które są wynikiem pogłębiania się międzynarodowych zależności gospodarczych, handel bronią, wykorzystywanie środków masowego

¹¹ *Livre blanc: défense et sécurité ...*, op. cit., s. 9.

¹² *Ibidem*, s. 11.

¹³ *Ibidem*, s. 10.

przekazu na potrzeby terrorystów, Internet jako narzędzie rekrutacji do organizacji terrorystycznych, rozprzestrzenianie się terroryzmu na obszar państw słabych, cyberterroryzm, agresja w kosmosie, katastrofy naturalne i technologiczne, zagrożenia ekologiczne¹⁴.

W rozdziale czwartym Białej Księgi zawarto analizę priorytetów strategicznych Francji odwołujących się do wymienionych w rozdziale trzecim zagrożeń. Główne założenia polityki bezpieczeństwa zostały uszeregowane hierarchicznie pod względem ich ważności dla polityki państwa. Po pierwsze, strategiczne znaczenie dla państwa ma ochrona terytorium oraz jego obywateli i zapewnienie trwania podstawowych funkcji państwa, a także gwarancja obrony żywotnych interesów¹⁵. Potencjalnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa terytorium jest atak na obszar Francji spowodowany pogorszeniem się sytuacji międzynarodowej, użycie broni jądrowej, biologicznej, chemicznej bądź materiałów radioaktywnych w ramach działań terrorystycznych, ataki cybernetyczne paraliżujące funkcjonowanie państwa, zorganizowana przestępczość, kradzież własności intelektualnej lub naukowej, katastrofy naturalne lub przemysłowe, zamachy na Francuzów przebywających poza granicami kraju. Poza Francją kontynentalną, państwo ma także obowiązek ochrony terytoriów zamorskich, gdzie żyje około 3 mln obywateli oraz znajdują się bogate złoża naturalne. Wśród kluczowych terytoriów zamorskich znajduje się Gujana Francuska, Nowa Kaledonia, Polinezja Francuska, wyspy na Pacyfiku Reunion i Mayotte¹⁶.

Obowiązkiem Francji jest zapewnienie bezpieczeństwa Europy oraz przestrzeni północnoatlantyckiej w ramach działań podejmowanych wspólnie z sojusznikami i partnerami. Zagrożenia, które dosięgają Francję, często obejmują swym zasięgiem także państwa Unii Europejskiej lub członków Paktu Północnoatlantyckiego¹⁷.

Z obowiązkiem zapewnienia bezpieczeństwa w regionie wiąże się także stabilizacja otoczenia bliższego Europy. W przypadku zaistnienia konieczności uczestnictwa w misjach bądź działaniach stabilizacyjnych, Francja wysyła swoje

¹⁴ Ibidem, s. 9.

¹⁵ Ibidem, s. 10.

¹⁶ *Le Livre Blanc Sur la Defense et La Securite Nationale ...* op. cit.

¹⁷ L. Lagneau, *Que retenir du Livre Blanc sur la Défense de 2013?*, <http://www.opex360.com/2013/04/29/que-retenir-du-livre-blanc-sur-la-defense-de-2013/>, (30.04.2018).

środki i współdziała z partnerami i sojusznikami. Na niepewną sytuację w regionie wpływ ma położenie wschodniej granicy Unii Europejskiej – sąsiedzi państw członkowskich Unii Europejskiej charakteryzują się niestabilnością polityczną (np. państwa regionu Morza Śródziemnego). Obszarem o priorytetowym znaczeniu dla bezpieczeństwa Francji jest Afryka Północna, Afryka Subsaharyjska, Bliski Wschód. Utrata wpływów na tym obszarze stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa europejskiego. Kluczowym celem polityki zagranicznej państwa jest także uczestnictwo w stabilizowaniu sytuacji na Bliskim Wschodzie oraz w Zatoce Perskiej. Konflikt w tym regionie jest zagrożeniem o zasięgu globalnym z racji występowania na tym terenie zasobów energetycznych. Piątym priorytetem zawartym w Białej Księdze z 2013 roku jest przyczynienie się do zapewnienia pokoju na świecie. W dokumencie przyjęto, że Francja jest państwem posiadającym globalne interesy przez wzgląd na jej interesy polityczne, wyznawane wartości i globalną obecność dzięki posiadaniu terytoriów zamorskich. Skutkiem prowadzonej przez Francję polityki jest konieczność zapewnienia pokoju w regionach świata, gdzie Francuzi prowadzą interesy¹⁸.

W rozdziale piątym Białej Księgi wskazano korzyści i zobowiązania wynikające z członkostwa w Sojuszu Północnoatlantyckim oraz w Unii Europejskiej. Polityka bezpieczeństwa Francji wpisana jest w ramy tych organizacji. W ramach NATO Francja ma zapewnioną kolektywną obronę, stanowi instrument strategicznego partnerstwa transatlantyckiego oraz nadaje kierunek działaniom wojskowym w przypadku wspólnej odpowiedzi na zagrożenia dla bezpieczeństwa, dlatego też państwo dąży do umocnienia sojuszu przy zachowaniu równowagi między jego członkami. Paryż zmierza do zacieśnienia współpracy w strukturach NATO i sprawniejszego zarządzania wspólnymi środkami finansowymi w celu realizacji projektów przynoszących korzyści wszystkim członkom organizacji. Drugą instytucją jest UE. W księdze podkreślono, że nie jest ona konkurencją dla NATO, organizacje uzupełniają się¹⁹.

Kolejne rozdziały Białej Księgi (szósty i siódmy) skupiają się na praktycznych aspektach realizacji strategii bezpieczeństwa i obrony. W rozdziale dokonano

¹⁸ D. Jankowski, *Notatka nt. Białej Księgi Obrony i Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Francuskiej*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Departament Analiz Strategicznych, <http://www.bbn.gov.pl/wydarzenia/2745,dok.html>, (27.04.2018).

¹⁹ *Le livre blanc rendu publique*, <https://www.youtube.com/watch?v=Q76CGsBHGDw>, (30.04.2018).

strategicznej analizy zagrożeń oraz przytoczono doktrynę polityki obrony Francji, która jest oparta na pięciu głównych filarach (wiedza i uprzedzanie działań, odstraszanie nuklearne, ochrona, prewencja i interwencja)²⁰. W księdze wyraźnie widać odejście od pojmowania bezpieczeństwa przez pryzmat sił militarnych. Z powodu zmian na arenie międzynarodowej i dynamicznego rozwoju środowiska (m.in. pojawienie się aktorów niepaństwowych) dokonano rewizji listy zagrożeń, a ich identyfikację oparto na pięciu funkcjach strategicznych. Celem pierwszej z nich – wiedzy i uprzedzania jest zapewnienie dostosowania zdolności systemu bezpieczeństwa do pojawiających się wyzwań. Jest to możliwe dzięki następującym czynnikom: dyplomacji, analizie zmian zachodzących w otoczeniu międzynarodowym, zarządzaniu informacjami, łańcuchowi dowodzenia na wszystkich szczeblach, wyspecjalizowanym służbom. Ważne jest posiadanie możliwości samodzielnej oceny sytuacji, która warunkuje podejmowanie suwerennych decyzji politycznych, gospodarczych i operacyjnych. Drugą funkcją strategiczną jest prewencja, która jest uznawana za jeden z najlepszych sposobów gwarantujących bezpieczeństwo państwa w momencie występowania ryzyka konfliktu bądź kryzysu poprzez wcześniejsze zapobieganie jego powstaniu. Bezpieczeństwo narodowe, które opiera się na strategii prewencyjnej, poza środkami dyplomatycznymi obejmuje także środki ekonomiczne, finansowe, militarne i prawne²¹.

Ostatni rozdział księgi zawiera wykaz środków pozwalających na realizację strategii obrony i bezpieczeństwa Francji (wymiar praktyczno-finansowy). W celu dostosowania budżetu do założonych strategii, dokument określa sposób wykonania postawionych przed siłami zbrojnymi zadań. Na podstawie założeń Białej Księgi opracowuje się ustawę o programach wojskowych. Aktualny dokument tego typu obejmuje lata 2014-2019. Księga precyzuje także przyszły format sił zbrojnych oraz przyznaje pierwszeństwo działaniom prewencyjnym²².

²⁰ D. Jankowski, *Notatka nt. Białej Księgi Obrony i Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Francuskiej*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Departament Analiz Strategicznych, <http://www.bbn.gov.pl/pl/wydarzenia/2745,dok.html>, (27.04.2018).

²¹ L. Lagneau, *Que retenir du Livre Blanc sur la Défense de 2013?*, <http://www.opex360.com/2013/04/29/que-retenir-du-livre-blanc-sur-la-defense-de-2013/>, (30.04.2018).

²² J. Gryz, *Francuska „Biała Księga” – obrona i bezpieczeństwo narodowe*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” nr 2009/2010, s. 26-28.

Zakończenie

Biała Księga o Obronie i Bezpieczeństwie Narodowym Francji z 29 kwietnia 2013 roku jest dokumentem, w którym przedstawiono główne kierunki strategiczne i założenia polityki bezpieczeństwa państwa, uwzględniając potencjał obronny i stan sił zbrojnych. W księdze dokładnie zdefiniowano środki służące do obrony Francji i dokonano analizy budżetu państwa pod względem wydatków na prowadzenie polityki bezpieczeństwa. Dokument podkreśla wagę, jaką rząd francuski przywiązuje do europejskiej współpracy w ramach Unii Europejskiej oraz Paktu Północnoatlantyckiego. Podsumowując, zagrożenia i wyzwania wymienione w księdze z 2013 roku nie są nowe, większość z nich została wymieniona także w dokumencie z 2008 roku, natomiast zmianie uległ kontekst polityczny. Wydaje się więc, że stopień zmian dokonanych w obecnym dokumencie nie jest aż tak znaczący jak w latach poprzednich. Obecna księga jest więc dostosowaniem priorytetów polityki zagranicznej bezpieczeństwa i obrony państwa do warunków obecnie panujących w środowisku międzynarodowym niż ich redefinicją.

Bibliografia

Castagnet M., Danser M., *La France est-elle vraiment sortie de la crise?*, <https://www.la-croix.com/Economie/France/France-est-elle-vraiment-sortie-crise-2018-01-30-1200909999>.

Gryz J., *Francuska „Biała Księga” – obrona i bezpieczeństwo narodowe*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” nr 2009/2010.

Jankowski D., *Notatka nt. Białej Księgi Obrony i Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Francuskiej*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Departament Analiz Strategicznych, <http://www.bbn.gov.pl/pl/wydarzenia/2745,dok.html>.

Kozicki W., *Reforma Sił Zbrojnych Francji*, „Bezpieczeństwo narodowe”, III – 2011.

Lagneau L., *Que retenir du Livre Blanc sur la Défense de 2013?*, <http://www.opex360.com/2013/04/29/que-retenir-du-livre-blanc-sur-la-defense-de-2013/>.

Le livre blanc rendu publique, <https://www.youtube.com/watch?v=Q76CGsBHGDw>.

Le Livre Blanc sur la defense et la securite nationale, http://www.livreblanc-defenseetsecurite.gouv.fr/information/les_dossiers_actualites_19/livre_blanc_sur_defense_875/index.

Le Livre Blanc Sur la Defense et La Securite Nationale – 2013, http://www.sgdsn.gouv.fr/site_article130.html.

Livre blanc: défense et sécurité nationale 2013, “La documentation française”, <https://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/134000257.pdf>.

Marcinkowska B., *Biała Księga Obrony i Bezpieczeństwa Narodowego 2013 zapowiedź zmian w strategii bezpieczeństwa Francji?*, „Biuletyn Analiz Centrum Inicjatyw Międzynarodowych”, Nr 2/2013, http://centruminicjatyw.org/sites/default/files/BIULETYN_2013_2.pdf.

Pawełek-Mendez J., *Biała Księga obrony i bezpieczeństwa Francji 2013: państwo peryferyjnej Europy jednym z biegunów światowego porządku*, „Bezpieczeństwo Narodowe” III-2013/27.